

problem tvorchestva [pod red. Ja.A. Ponomareva]. – M. : Pedagogika, 1980. – S. 116-124.

11. Slastenin V. A. Refleksivnaja kul'tura kak subjekt pedagogicheskoj dejatel'nosti / V. A. Slastenin, V. K. Eliseev // Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka. – 2005. – № 5. – S. 37-42.

12. Shhedrovickij G. P. Refleksija v dejatel'nosti / G. P. Shhedrovickij // Myshlenie. Ponimanie. Refleksija. – M., 2005. – S. 64-125.

13. Tur R.I. Pedagogichna refleksija – osnova formuvannja tvorchoho samorozvitku osobistosti / R.I. Tur // Upravlinnja shkoloju. – 2004. – №13. – S. 17-23.

Ulychnyy I.L. The role of reflection in training and professional improvement of the teacher. Substantiated the role of reflection in self-education and teacher practice. By its nature as teacher knowledge and analysis of the phenomena of his own consciousness and activity, the ability to take the position of an observer, to think about what you're doing, know how, including himself. Noted that psychology is seen as a reflection of the principle of existence of individual consciousness, universal mechanism of self-regulation and self-reflecting personal aspect, as a special human ability that appears in the address directly the knowledge for themselves, for their inner world, to its place in the relationship with other people. There were major forms of reflection: a retrospective, prospective, introspective. The approaches to the definition of reflection in teaching science. It was found that in the pedagogical aspect of reflection is defined as a component of thinking (or intellectual activity) that focuses on understanding a system in cognitive activities and interpersonal communication. Investigates the development of professional reflection in students of higher educational institutions. Considered the level of formation of reflective ability of future teachers. Marked key reflective skills, which has master teacher. The significance of design in education, carried out on the basis of professional pedagogical reflection.

Key words: reflection, professional self-improvement, self-esteem, self-correction, professional, pedagogical reflection, pedagogical design.

Отримано: 6.05.2014 р.

УДК 159.925

Федько В.В.

ЗАГАЛЬНІ ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Федько В.В. Загальні психологічні аспекти дослідження почуття власної гідності особистості. У статті здійснюється спроба теоретичного аналізу проблеми почуття власної гідності. Виокремлюють-

ся загальні наукові підходи до проблеми, визначаються критерії, умови й пропонується модель емоційно-морального розвитку, формування почуття власної гідності молодших школярів.

Ключові слова: гідність, моральність, моральний розвиток молодших школярів, почуття власної гідності, чесноти.

Федько В.В. Общие психологические аспекты исследования чувства собственного достоинства личности. В статье осуществляется попытка теоретического анализа проблемы чувства собственного достоинства. Выделяются основные научные подходы к проблеме, определяются критерии, условия и предлагается модель эмоционально-нравственного развития, формирования чувства собственного достоинства младших школьников.

Ключевые слова: добродетели, достоинство, моральное развитие младших школьников, нравственность, чувство собственного достоинства.

Постановка проблеми дослідження. Неоднозначність розуміння проблеми гідності людини різними філософсько-етичними школами, труднощі емпіричного вирішення особистістю проблем екзистенціального самовизначення (пошуку відповідей на запитання про природу й цінності людини), а отже, й розв'язання практичних завдань моральності – ціннісного ставлення до іншої людини, обумовлюють актуальність окресленої проблематики саме в теперішній історичний момент, коли відбуваються радикальні зміни світоглядних і ціннісних основ суспільства.

Вивчення почуття власної гідності як феномена самосвідомості з одного боку, дозволяє відобразити диференційно-психологічні відмінності у феноменології почуття власної гідності: відмінностях у поведінкових проявах, емоційній реакції й особливостях інтерпретації ситуацій і вчинків інших людей. З іншого боку, сприяє дослідженню більш загальних закономірностей розвитку й функціонування самосвідомості особистості, зокрема вплив почуття власної гідності на розуміння та успішність молодших школярів під час сприйняття навчальної інформації. Почуття власної гідності" як особистісна диспозиція дозволяє наблизитися до емпіричного дослідження морального розвитку й особистісного саморозвитку людини в цілому, а також до пошуку системотворчих факторів формування індивідуальності людини.

Отже, метою нашої статті є визначення психологічних особливостей прояву гідності особистості у її структурі.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Так, Демокрит зводив гідність до внутрішньої мотивації й саморегуляції людини. Він рекомендував не казати й не робити нічого поганого, навіть якщо лю-

дина залишається наодинці сама із собою та вчитися більше соромитися самого себе, ніж інших [8].

Виходячи із своєї ідеалістичної системи вічних ідей, Сократ розглядав мораль та гідність як природжені поняття, що вкорінені за межами пізнання, почуттів, у потойбічному світі ідей [2].

Платон у своїх діалогах про мораль вважав гідність засобом збереження влади та підкреслював, що тільки "обраний" знає справжнє благо, володіє гідністю та має цінність для інших.

Аристотель відмічав, що гідність людини тим вища, чим більше багатства та вміння обрати вірний шлях серед обставин [1].

Вперше категорії честі та гідності почали активно досліджуватися представниками римського стоїцизму – Л. Сенекою, М. Аврелієм, Епіктетом. Зазначені філософи стверджували, що честь і гідність – це вищі людські цінності, без яких життя не має сенсу [9]. Один з головних постулатів їх школи, що ріднить погляди стоїків з сучасною екзистенціальною парадигмою, звертає нашу увагу на те, що людина не може бути абсолютно вільною, оскільки вона живе за законами того світу, в який потрапляє, проте, вона може усвідомити й прийняти природний хід життя та з гідністю грати ту роль, яка їй накреслена. Людині необхідно зберегти свою сутність, свою гідність в будь-яких найскладніших обставинах [11].

Представник середньовічної схоластики Фома Аквінський стверджував, що, така інтелектуальна чеснота, як розсудливість, має пряме відношення до дієвого здійснення моральної мети – не просто правильно мислити, але й жити гідно. Вона бере участь в ситуації вибору засобів для гідної поведінки, що вимагає розумної оцінки обставин [6].

Більш глибоке теоретичне обґрунтування поняття "гідності" починається з епохи Відродження, коли гідність людини визнавалася як її сутнісна здатність до самоствердження, самовираження, самоактуалізації й самодостатності. Гуманісти XIV-XVI ст. Л. Валла, Д. Манетті, Піко делла Мірандола, Ф. Петрарка проголошували принцип високого покликання людини. Людина сама є творцем своєї власної форми; від її волі й бажання залежить, чи буде вона вищою істотою або ж виродиться в нижчу істоту. Людина не спирається ні на Бога, ні на своє походження, а, виключно, на саму себе, на свою гідність, незалежно від її соціального статусу й станової приналежності.

Ідеї філософів Нового часу були орієнтовані на природознавство, тісний зв'язок з проблемами методології наукового пізнання, в якому вони вбачали головний зміст морального й соціального оновлення людства, утвердження людської гідності, свободи й щастя. Так,

Т. Гоббс ставив гідність людини в залежність від її особистих здібностей й чеснот, які й створюють її могутність [4].

Представник просвітництва Ж.-Ж. Руссо, як і багато його сучасників, пов'язував почуття власної гідності зі свободою вибору й наполягав, що відмовитися від своєї свободи – це означає відмовитися від своєї людської гідності, від прав людини, навіть від її обов'язків, що є несумісним з людською природою. За його позицією, людину звеличує моральна гідність, яка походить не від розуму, а від серця.

І. Кант у своєму вченні значну увагу приділив проблемі людської гідності з позиції абсолютної свободи й особистої моральної відповідальності кожної людини. Формулюючи положення категоричного імперативу, він стверджував самоцінність людської особистості й безумовність гідності людини [5].

Г. Гегель наукове розуміння поняття гідності ставив вище за релігійне. На місце кантівського абстрактного морального суб'єкта він ставив особистість, що на практиці реалізує об'єктивні цілі. У вченні Гегеля про мораль є думка про те, що порушення етичних принципів та норм руйнує людину не тільки морально, але й як особистість з певними ціннісними орієнтирами та гідністю [3].

Розгляд вище зазначених досліджень філософів дає змогу виділити наступні критерії гідності людини: моральність людини (включаючи спрямованість на пріоритетність інтересів іншої людини над власними); розумність людини й свобода формування думок; особистісна відповідальність (за конкретний моральний вибір і своє життя в цілому); свобода й відповідальність творення власного "Я", самовдосконалення й вольове керування собою.

Гідність, з філософської точки зору, – це об'єктивна, суспільно-моральна цінність особистості, потреба й власна оцінка людиною своєї моральної цінності. Це потреба позитивної самооцінки своїх вчинків, самоповага, осмислена гордість за себе. Почуття гідності успішно розвивається й функціонує на основі усвідомленого ставлення до себе як до суб'єкта моральної діяльності, розуміння своїх обов'язків та прав людини й громадянина. Воно укріплюється, якщо індивід усвідомлює й переживає те, що вільно й повно може виявити свої здібності та можливості, реалізувати свою активність і творчість. Тому почуття власної гідності виступає у вигляді синтетичної самооцінки моральних якостей у їх системній єдності.

За будь-яких обставин людина може зберегти свою гідність – внутрішню самостійність, власну точку зору, оцінки, судження та захистити її – це зуміти відповісти словом та дією іншому, вказавши

йому на кордони за якими знаходиться священна територія, на яку не можна зазіхати.

Поняття "гідність" утверджує принципову цінність індивіда як представника людства, тим самим указуючи на моральний стандарт його самооцінки. В основі почуття власної гідності лежить потреба особистості в реалізації свого прагнення до морального самовираження, тоді як почуття честі ґрунтується на потребі ствердження власного морального "Я" серед інших і визнання його громадською думкою.

Учені, котрі здійснюють дослідження у галузі психології особистості, розглядають гідність як найважливішу моральну якість, інтегративність людської реальності, вищу цінність в особистісному зростанні (О. Асмолов, Є. Ісаєв, О. Леонтьєв). Розуміння людиною власної самоцінності зростає. Чим нижче значення цінностей, тим нижче гідність особистості. Життєвий шлях особистості – це історія її переживань (Л. Виготський). У філософському й психологічному планах осмислення проблеми визначено:

- гідність і сенс життя, загальнолюдські цінності (Є. Трубецької, Г. Тульчинський);

- гідність і відповідальність (М. Бердяєв, О. Вейнінгер);

- гідність як можливість людини бути самоцінною (Г. Банзеладзе, І. Кант);

- гідність як інтегративна характеристика цілісності людини (Є. Ісаєв, В. Слободчиков);

- розуміння універсальності людини (Б. Ананьєв);

- гідність і воля, самоповага, "Я-Концепція", вищі моральні почуття (Л. Виготський, Дж. Мід, Ю. Орлов, В. Столін, І. Чеснокова, Т. Шибутані);

- гідність і вчинок (М. Бахтін, С. Рубінштейн);

- гідність і рефлексія, самопізнання, самооцінка, самосвідомість (Б. Паскаль, Л. Фейєрбах, Д. Юм);

- право на гідність особистості кожного (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Еріксон).

Таким чином, вивчення змісту понять "гідність" і "почуття власної гідності" як філософсько-етичних категорій дозволяє нам зазначити:

1. Гідність – цінність суб'єкту, що упрозорюється через його суть, котра має оцінку завдяки властивостям своєї природи. Гідність й чеснота особистості – головна цінність людини виходячи з її природи й сутності.

2. Гідність, можна розглядати як диспозицію, інтегровану рису, що представлена складним утворенням внутрішнього світу особистості й постає за мірою усвідомлення індивідом власних можливос-

тей, прагненні до самореалізації й саморозвитку. Гідність ґрунтується на низці об'єктивних і суб'єктивних чинників розвитку особистості.

3. Гідність – це одна із найскладніших складових моральної свідомості, внутрішнього світу людини, що постає в усіх галузях діяльності та суспільних відносинах. Процес формування гідності особистості варто визначати через усвідомлення людиною норм, правил суспільного життя, організованість самоконтролю, особливості самооцінки.

4. Критеріями гідності у різні історичні епохи поставали: фізичні якості індивіда, соціальний статус людини, рівень її матеріального добробуту, суспільно-значуща праця, сукупність її громадянських прав і вільностей. Суттєвими є й суб'єктивні чинники: моральність людини, її свобода та внутрішня незалежність, схильність брати на себе відповідальність, розвиненість волі, а також здатність до самовизначення й самореалізації. Специфіка моральної самосвідомості суспільства визначає особливості зміни критеріїв оцінки гідності людини.

5. "Почуття власної гідності" варто розглядати через суб'єктивне сприйняття індивідом своєї гідності й передує відповідну такому усвідомленню поведінку (самоконтроль): неприйняття асоціальних дій й відмова від таких вчинків і спрямованість до здійснення моральних (гідних) за умов наявності в людині свободи волі, усвідомленої вольової саморегуляції. В такий спосіб особистість усвідомлює свою гідність, реалізує себе у вільній творчій діяльності, устрімлюється до самоактуалізації. Центрується на емоційному переживанні, що є властивим для почуття власної гідності – ставленні до себе й інших як до цінності. Сприйняття людини, як носія гідності, означає ціннісне ставлення й повагу до неї, визнання її прав, а також високу вимогливість.

За результатами теоретичного аналізу нами створено модель емоційно-морального розвитку, формування почуття власної гідності молодших школярів містить у собі такі структурні складові: завдання емоційно-морального розвитку; принципи емоційно-ціннісного наповнення освітнього процесу, що є основою змісту авторської програми з музики в контексті синтезу мистецтв, яка базується на технології емоційного стимулювання; психолого-педагогічні умови, що впливають на розглянутий процес; результат – розвиток емоційно-моральної сфери молодших школярів в цілому і почуття власної гідності зокрема. Основу технології емоційного стимулювання становить синтез мистецтв, що є ключовим емоційно-образним стимулом, що включає у себе музику, літературу, образотворче й театральне мистецтво; при цьому такі емоційні стимули, як ігровий, проблемно-пошуковий, самооцінково-рефлексивний розглядаються як супутні, підсилюють ціннісний потенціал образного стимулу.

Почуття власної гідності молодшого школяра більшою мірою сформовано за рахунок переживання ним власної самоцінності та самоповаги. Тому акцент необхідно робити на розвитку позитивного образу "Я" молодшого школяра та формувати безумовне самоприйняття ним власної особистості. Моральна самооцінка, яка є переважно завищеною у дітей даного віку, затримує розвиток почуття власної гідності в даному віці, тому потребує більшої уваги під час здійснення корекційно-розвивальних заходів. Здійснення морального самоконтролю молодшими школярами відбувається за рахунок їх здатності до моральної саморефлексії. Розвиток морального самоконтролю обумовлюється здатністю молодших школярів до саморегуляції власних дій в ситуаціях морального вибору. Психологічним чинником розвитку і поглиблення моральної саморефлексії, більшою мірою виступає здатність молодших школярів розуміти і визнавати власну індивідуальність.

Теоретичний аналіз етико-психологічних та педагогічних джерел дозволяє висвітлити такі критерії оцінки рівня розвитку почуття власної гідності у молодших школярів, передусім визнання власних чеснот, позитивне самоставлення та гідна поведінка.

Відтак, Н. Чиренко представляє критерії та показники почуття власної гідності у підлітків, а саме: реалістичний образ "Я", що ґрунтується на об'єктивному сприйнятті своїх чеснот і обмежень, а також ціннісне ставлення до себе та інших, світ в цілому довіра світу й себе [10]. Гідність упрозорується через відповідальність за свої дії, саморегуляцію й самоконтроль, а також чесність, скромність, доброзичливість.

Найчастіше поняття "чеснота" постає як сукупина моральних якостей особистості й походить від доброчесності. Доброчесність є основою моральності та етичності особистості.

Позитивна "Я-концепція" й самоставлення в цілому є критерієм сформованості почуття власної гідності на думку таких вчених, як В. Кадол, Т. Коротковських, В. Савельєв та ін. В роботах Н. Ємузова, В. Петрушенка, Н. Третяк, С. Удовицької, М. Юрія та ін. розкривається гідна поведінка, що виступає головним критерієм розвитку почуття власної гідності, визначаються загальні показники гідної поведінки: особистість відчуває власну гідність, не приймає принижень інших та не дозволяє цього робити з собою, може прогнозувати й уникати приниження іншої людини; має власну позицію й здатність відстоювати свої погляди; її вчинки характеризують гуманізм й справедливість; володіє своїми емоціями; захищає свою гідність, корегує свої недоліки й розвиває власні здібності; демонструє самостійність, як життєву позицію, у прийнятті рішень та відповідальність за них.

На підґрунті аналізу наукових джерел за даною проблемою ми виявили показники розвитку почуття власної гідності у молодших школярів, визначили рівні за відповідними критеріями.

Відтак, головними критеріями розвитку ПВГ є визнання особистістю власних гідностей, позитивна "Я-концепція" та самоствалення й поведінка, котра характеризується наявністю чеснот або гідна поведінка, емоційне ставлення дітей до моральних і аморальних учинків (рівень емоційного реагування), моральні уявлення й поведінкові прояви. В такий спосіб нами виокремлено такі рівні прояву ПВГ у молодших школярів.

Високий рівень ПВГ (визнання власних гідностей) молодші школярі об'єктивно визначають й розуміють наявність та особливості прояву моральних якостей особистості; пояснюють та вбачають власні моральні якості; представляють ставлення до себе через особистісні характеристики й гуманістичну спрямованість; адекватно сприймають та пояснюють власні вчинки виходячи з якостей, вмінь; усвідомлюють й поважають сильні та намагаються корегувати слабкі сторони власної особистості; відносяться до себе як суб'єкта моральних взаємин і поведінки;

- (позитивна "Я-концепція" та самоствалення) молодші школярі об'єктивно оцінюють свої моральні якості, виявляють цілісне приймання образу власного "Я" об'єктивно визнаючи переваги та недоліки; надають позитивну оцінку власним поведінковим проявам; переконані у наявності можливостей щодо розвитку й удосконаленню себе й своїх можливостей; впевнені у власній привабливості, цікавості для інших; пишуться собою і власними досягненнями;

- (гідна поведінка) молодші школярі у власній поведінці виявляють впевненість в собі; об'єктивно сприймають зауваження й спрямовані щодо самоздійснення; мають власну особистісну позицію й з гідністю висловлюють її; не прагнуть відповідати уявленням або "догоджати" за відповідні привілеї дорослим; речно ставляться до слабкостей інших не намагаються принижувати їх гідність, радіють успіхам однолітків, дружелюбні; розуміють спроби інших принизити їх гідність і проявляють позицію щодо протистояння таким спробам з боку однокласників й дорослих.

Середній рівень ПВГ (визнання власних гідностей) – учні початкової школи не в повному обсязі визначають зміст моральних якостей особистості; пояснюють та вбачають власні моральні якості переважно за допомогою дорослих; представляють ставлення до себе через деякі особистісні характеристики; не завжди сприймають та пояснюють власні вчинки виходячи з власних якостей, вмінь; найчастіше усвідомлюють власні переваги й не визнають слабкі сторони власної особистості;

- (позитивна "Я-концепція" та самоствавлення) молодші школярі оцінюють свої моральні якості за допомогою дорослих, виявляють не-критичне ставлення до образу власного "Я" частіше визнаючи переваги й не завжди відзначають наявність недоліків; надають позитивну оцінку власним поведінковим проявам; невпевнені у наявності можливостей щодо розвитку й удосконаленню себе й своїх можливостей; невпевнені у власній привабливості, цікавості для інших; рідко говорять про свої досягнення;

- (гідна поведінка) молодші школярі час від часу у власній поведінці виявляють невпевненість в собі й поводяться агресивно; необ'єктивно сприймають зауваження й не розуміють що треба виправитись; мають власну особистісну позицію, але невпевнені щодо необхідності відстоювати її, є прояви негідної поведінки задля одержання схвалення або інших льгот від дорослих; можуть критикувати й викривати слабкості принижуючи їх гідність, не завжди радіють успіхам однолітків, виявляють ревності; не завжди розуміють спроби інших принизити їх гідність і не можуть впевнено протистояти таким спробам з боку однокласників й дорослих.

Низький рівень ПВГ (визнання власних гідностей) – молодші школярі визначають зміст лише деяких моральних якостей особистості; не можуть пояснити й виявити власні моральні якості й лише за вказівкою дорослих визнають свої переваги, чесноти; найчастіше усвідомлюють власні слабкі сторони й не впевнені у своїй моральності;

- (позитивна "Я-концепція" та самоствавлення) учні неадекватно оцінюють свої моральні якості; критично ставляться до себе, виявляють підвищене почуття провини; схвалюють себе за ті поведінкові прояви, які відмічають дорослі; тривожні й невпевнені у собі, у власних можливостях, відчувають самотність й нецікавість для інших; не поважають себе й власних досягнень;

- (гідна поведінка) частина молодших школярів виявляють необ'єктивну самовпевненість у поведінкових проявах, захисну демонстративність, намагаються утвердитися незважаючи на обрані шляхи; агресивно реагують на звернення або зауваження на приниження й переважно не намагаються виправитися; відчувають острах у ситуаціях коли треба відстояти власну позицію, точку зору у такі моменти підкорюються, або, навпаки, агресивно реагують; неповажливо ставляться до інших дітей, критикують й висміюють їх недоліки, принижують інших; не вміють радіти успіхам однокласників, недружелюбні.

Відповідно із вищезазначеним, психолого-педагогічні умови ефективності емоційно-морального розвитку молодших школярів: звер-

нення до навчального матеріалу, що характеризується моральною спрямованістю й емоційною привабливістю образів; створення ситуацій, які викликають емоційно-позитивне сприйняття моральних цінностей; використання емоційно-образних засобів психолого-педагогічного стимулювання; організація середовища, що виховує, емоційної взаємодії вчителів і учнів.

Аналіз досліджень показав, що емоційно-моральний розвиток особистості залежить від створення ситуацій емоційно-ціннісного наповнення педагогічного процесу. Це сприяє внутрішньому прийняттю моральних поглядів, оцінок, суджень, які поступово трансформуються в моральні поняття. З'ясовано, що для ефективного емоційно-морального розвитку учнів в освітньому процесі необхідне поєднання морального, естетичного, інтелектуального й емоційного компонентів, які потенційно закладені в різних комбінаціях художніх засобів різних видів мистецтв.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що законотвірний процес формування почуття власної гідності (ПВГ) як якостей особистості молодшого школяра є єдність і взаємозв'язок між зовнішніми спеціально психолого-педагогічними й іншими впливами на особистість учня, з одного боку, і характером власної активності вихованця, спрямованої на розвиток у себе адекватного соціальним нормам ставлення до своїх соціальних обов'язків, з іншого боку, єдність і взаємозв'язок між вихованням і самовихованням.

З деяким ступенем умовності можна виділити основні етапи становлення ПВГ, які можуть надати допомогу вихователю щодо визначення рівня сформованості якостей, що цікавлять нас, а саме:

- ознайомлення з моральними нормами;
- перевірка потреби в них, тобто стосовно значущості на досвіді (своєму й чужому, безпосередньо набутому й лише спостережуваному, позитивному й негативному), досягнення завдяки цьому переконаності відносно даних норм і осмислення їх ціннісного значення;
- практичне застосування або відкидання їх.

Для накопичення особистістю власного досвіду відносин гідності й честі необхідно створити таку систему виховних впливів і такі соціальні умови (педагогічні, психологічні, правові й ін.) діяльності кожному учневі, у яких буде відбуватися зрушення від прямих зовнішніх вимог до самостійних спонукань, від довільної саморегуляції до мимовільної саморегуляції, від оцінок інших людей до моральної самооцінки.

Основними із цих умов і методів є:

1. Моральна освіта молодших школярів і формування в їх свідомості відповідних зразків людей з розвиненим почуттям честі й гідності.

2. Накопичення досвіду моральних переживань, пов'язаних з почуттям честі й власної гідності.

3. Самоствердження особистості в різноманітних сферах життєдіяльності, охарактеризованому як основний шлях формування ПВГ.

Відтак ПВГ формується, зміцнюється й розбудовується тільки через утвердження в будь-якому виді діяльності або спілкування, де школяр досягає певного успіху (проявляє компетентність), одержує схвалення інших (імпонує іншим), а також відчуває емоційне задоволення від зробленого.

Сфери самоствердження особистості молодшого школяра досить різноманітні, однак результати дослідження дозволили виділити навчальну діяльність і взаємодію в колективі як основні сфери життєдіяльності молодшого школяра в цьому віці й референтно значиму діяльність, на основі якої в умовах референтної групи реалізується потреба утвердження школяра. Референтною групою, де реалізується потреба навчання й самоствердження може бути клас, гурток, заклад додаткової освіти тощо, де не просто функціонують гуртки й секції, а є справжній дитячий колектив, створені сприятливі умови як для навчання, спілкування, так і для самоствердження.

4. Позитивні оцінні відносини як необхідна умова формування ПВГ.

Оцінні відносини в різних формах становлять середовище, яке визначає моральну самооцінку особистості, розвиток багатьох її моральних почуттів та потреб, у тому числі ПВГ. Залежно від віку й умов у вихованні почуттів і потреб вирішального значення може набувати то одна форма оцінки, то інша, або оцінні відносини в родині, в класному колективі, або позашкільному, думка шановного вчителя і т.ін.

5. Емоційні стани успіху, викликані позитивним ставленням навколишніх до себе. Емоційні стани молодшого школяра не тільки стають мотивом гуманного вчинку, але й впливають на формування потреб. Як показало дослідження, якщо задоволення потреб супроводжувалося переживанням внутрішньої гармонії, потреба, закріплювалася, здобувала тенденцію до подальшого розвитку. І навпаки. Тому перед вихователями постає завдання: спілкуючись із вихованцями, необхідно викликати в них такі емоційні почуття, які ставали б основою для формування моральних почуттів і потреб.

6. Прагнення до самовиховання, поліпшення себе. "Самовиховання – це людська гідність у діях", – ці слова В. Сухомлинського точно визначають установку у виховній роботі на самовиховання особистості, тому необхідно навчати молодшого школяра аналізу власного морального досвіду, створювати умови для розвитку моральної са-

мосвідомості особистості. З цією метою необхідно: а) надання молодшому школяру необхідної інформації про якості особистості і їх становлення; б) інформування учнів про можливості морального самовиховання й формування в них спеціальної установки на вдосконалювання своїх відносин; г) організація засвоєння школярами зразків честі, гідності й досвіду становлення їх у процесі різних видів діяльності; д) навчання учнів прийомів і навиків аналізу й оцінки своєї поведінки, визначення конкретних завдань самовиховання, здійснення морального самоконтролю.

7. Засвоєння позитивних (як національних, так і реальних) які складаються в конкретній школі традицій спілкування. Засвоєння культурних корінь, зростання національної самосвідомості, використання величезної сили національних традицій можуть стати опорою у виховній роботі будь-якого педагога.

8. Використання можливостей сучасних дитячих громадських організацій, які створюють необхідні умови для соціальної творчості, різноманіття форм діяльності, що дозволяють молодшому школяру усвідомлювати себе як особистість; самостверджуватися; розвивати інтереси й здібності особистості в мінливих соціально-економічних умовах.

Відтак, ми дійшли таких висновків.

1. Аналіз теоретичних джерел показав, що людська гідність – це складне інтегральне утворення, представлене єдністю суб'єктивної реальності, засноване на взаємодії внутрішніособистісних і зовнішньо соціальних детермінант розвитку. Воно належить структурі особистості в цілому. Це осмислення й переживання своєї моральної цінності й суспільної значимості. Зовнішні й внутрішні фактори стимулюють прояв структурних одиниць ПВГ, визначають спрямованість особистості молодшого школяра (власна поведінка – одне, при наявності впливу – інше).

2. Інтегрований підхід до формування структурних елементів почуття власної гідності дозволяє: визначити конкретний зміст, покладений в основу формування ПВГ; виділити причини формування ПВГ; уточнити механізми внутрішньої регуляції. ПВГ формується, зміцнюється й розбудовується тільки через самоствердження в будь-якому виді діяльності, де дитина робить навіть незначні успіхи й одержує схвалення. Позитивний зворотний зв'язок повідомляє дитину про те, що її дії правильні й корисні. Головний принцип взаємин між дітьми, дітьми й дорослими – справедливість.

3. Таким чином, зазначимо, що формування особистості – складний процес розвитку. Виникнення ПВГ особистості означає становлення відносин між людиною й суспільством. Гідність людини є ціннісною

орієнтацією, що характеризує ці відносини. Поняття людської гідності означає істотну ознаку й властивість, внутрішнє переживання.

Людина має відносну гідність, що містить у собі сукупність особистісних якостей, які особистість набула в процесі життєдіяльності і які проявляються у всіх людей по-різному. ПВГ вимагає від людини, щоб вона об'єктивно цінувала себе й давала таку ж оцінку іншим. Гідність – самооцінка власних якостей, здібностей, світогляду, своєї поведінки, суспільного значення. Становлення ПВГ особистості як "морального суб'єкта" відбувається в силу наявності здатності нести відповідальність, бачити, виділяти, ставити проблеми, своєчасно їх усвідомлювати й ухвалювати відповідальні рішення. Здатність відповідати не тільки за себе, але й за інших, за характер своїх взаємин.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Евдемова етика Книга Г (III) / Аристотель // Вопросы философии. – 2002. – №1. – С. 153-164.

2. Доброхотов А.Л. Категория бытия в классической западноевропейской философии / А.Л. Доброхотов. – М.: Изд-во Московского университета, 1986. – 248 с.

3. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Академический Проект, 2008. – 767 с.

4. Гоббс Т. О могуществе, ценности, достоинстве, уважении и достоинности / Томас Гоббс // Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского, часть 1, глава X, – М.: Гасоцк, 1936. – С. 86-96.

5. Кант И. Метафизика нравов в двух частях. 1797 Ч.2. // Кант И., Гегель Г., Шеллинг Ф. Немецкая классическая философия в 2т., – Т.1. – М.: Эксмо-Пресс, Харьков: Фолио, 2000. – 784 с.

6. История этических учений: учебник / Под ред. А.А. Гусейнова. – М.: Гардарики, 2003. – 911 с.

7. Прайсман Б. Д. Розуміння молодшими школярами мотивів поведінки літературних персонажів // Наукові зап. НДІ психології УРСР. – К., 1956. – Т.5. – С. 213-242.

8. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура/ Общ. ред. М.А. Дынника. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. – 238 с.

9. Сенека Л. А. Нравственные письма к Луцилию / Луций Аней Сенека. – Издательство: АСТ; Фолио, 2001.- 476 с.

10. Чиренко Н. В. Почуття власної гідності: критерії та показники / Н. В. Чиренко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та

учнівської молоді: зб. наук. пр. Вип. 12. Ін.-т проблем виховання. – К., 2008.- С. 115-119.

11. Ярошевский М. Г. История психологии. От античности до середины XX века / М. Г. Ярошевский: учебное пособие для высших учебных заведений. 2-е изд. – М.: Издательский центр "Академия", 1997. – 416 с.

Spisok vikoristanix dzherel

1. Aristotel'. Evdemova e'tika Kniga G (III) /Aristotel' // Voprosy' filosofii. – 2002.– №1 . – S. 153-164.

2. Dobroxotov A.L. Kategoriya by'tiya v klassicheskoj zapadnoevropejskoj filosofii /A.L. Dobroxotov. – М.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1986. – 248 s.

3. Gegel' G.V.F. Fenomenologiya duxa / G.V.F. Gegel'. – М.: Akademicheskij Proekt, 2008. – 767 s.

4. Gobbs T. O mogushhestve, cennost', dostoinstve, uvazhenii i dostojnosti / Tomas Gobbs // Leviafan ili materiya, forma i vlast' gosudarstva cerkovnogo i grazhdanskogo, chast' 1, glavaX, – М.: Gasoce'k, 1936. – S. 86-96.

5. Kant I. Metafizika npravov v dvux chastyax. 1797 Ch.2. // Kant I., Gegel' G., Shelling F. Nemeckaya klassicheskaya filosofiya v 2t., – T.1. – М.: E'ksmo-Press, Xar'kov: Folio, 2000. – 784 s.

6. Istoriya e'ticheskix uchenij: uchebnyk / Pod red. A.A. Gusejnova. – М.: Gardariki, 2003. – 911 s.

7. Praisman B. D. Rozuminnya molodshimi shkolyarami motiviv povedinki literaturnix personazhiv // Naukovi zap. NDI psixologii URSSR. – К., 1956. – Т.5. – S. 213-242.

8. Materialisty' Drevnej Grecii. Sobranie tekstov Geraklita, Demokrita i E'pikura/ Obshh. red. M.A. Dy'nnika. – М.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury', 1955. – 238 s.

9. Seneka L. A. Npravstvenny'e pis'ma k Luciliyu / Lucij Anej Seneka. – Izdatel'stvo: AST; Folio, 2001.– 476 s.

10. Chirenko N. V. Pochuttya vlasnoï gidnosti: kriterii ta pokazniki / N. V. Chirenko //Teoretiko-metodichni problemi vixovannya ditej ta uchniv's'koï molodi: zb. nauk. pr. Vip. 12. Ін.-т проблем виховання. – К., 2008.– S. 115-119.

11. Yaroshevskij M. G. Istoriya psixologii. Ot antichnosti do serediny' XX veka / M. G. Yaroshevskij: uchebnoe posobie dlya vy'sshix uchebny'x zavedenij. 2-e izd. – М.: Izdatel'skij centr «Akademiya», 1997. – 416 s.

Fedko V.V. General psychological aspects of research of sense own dignity of personality. The attempt of theoretical analysis of problem of self-respect comes in the article true. General scientific approaches are distinguished to the problem, criteria are determined, terms and the model of emotionally-moral development, forming of self-respect of junior schoolchildren is offered.

It is shown that study of self-respect as phenomenon consciousness from one side, allows to represent differentially-psychological differences in the phenomenology of self-respect: differences in behavioral displays, emotional reaction and features of interpretation of situations and acts of other people. On the other hand, assists research of more general conformities to law of development and functioning of consciousness of personality, in particular influence of self-respect on understanding and success of junior schoolchildren during perception of educational information. Self-respect as personality disposition allows to get around empiric research of moral development and personality self-development of man on the whole, and also to the search of system and creation factors of forming of individuality of man.

Thus, in the article the psychological features of display of dignity of personality are determined in her structure. Thus, forming of personality is a difficult process of development. The origin of ODP of personality means becoming of relations between a man and society. Dignity of man is the valued orientation that characterizes these relations. The concept of human dignity means a substantial sign and property, internal experiencing.

In a conclusion it is marked: a man has relative dignity, that contains totality of personality qualities that personality purchased in the process of vital functions and that show up for all people differently. ODP requires from a man, that she objectively valued itself and gave the same estimation other. Dignity is a self-appraisal of own qualities, capabilities, world view, behavior, community sense. Becoming of ODP of personality as a "moral subject" takes place in force of presence of ability to bear the responsibility, see, to distinguish, to put problems, in good time to realize them and accept responsible decisions. Ability to be responsible not only for itself but also for other, for character of the mutual relations.

Key words: virtue, dignity, moral development of younger schoolboys, morality, self-esteem.

Отримано: 22.05.2014 р.

УДК 316.47; 159.92

Филипович В.И.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЖИЗНЕСТОЙКОСТИ ЛИЧНОСТИ И ВОСПРИНИМАЕМОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ В НОРМЕ И ПРИ ПОГРАНИЧНЫХ ПСИХИЧЕСКИХ РАССТРОЙСТВАХ

Филипович В. И. Взаимосвязь жизнестойкости личности и воспринимаемой социальной поддержки в норме и при пограничных психических расстройствах. Представлены результаты сравнительного корреляционно-регрессионного исследования взаимосвязи жизнестой-